

ADÂLET KİTABI

Editörler

Halil İNALCIK

Bülent ARI – Selim ASLANTAŞ

ADÂLET KİTABI
Halil İNALCIK
Bülent ARI – Selim ASLANTAŞ

Kadim Yayınları : 50
Tarih : 11

© Kadim Yayınları.
Yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. Baskı, Şubat 2012.

Yayın Yönetmeni: Serhat Buhari BAYTEKİN

İç Tasarım: ORIENT
Kapak: Emin BEBEK

Ön kapak resim: Topkapı Sarayı Adâlet Kulesi.
Arka kapak resim: Asude Bastem'in Topkapı Sarayı yağlı boya tablosundan detay. Bülent Arı özel koleksiyonu.

Sertifika No: 17590

KÜTÜPHANE KARTI

Editörler: İNALCIK, Halil – ARI, Bülent – ASLANTAŞ, Selim
ADÂLET KİTABI

1. Baskı, 15,5x23 cm
XX + 428 sayfa

ISBN: 978-975-9000-30-1
1. Adâlet 2. Hukuk

Basım - Öncü Basımevi
Kazım Karabekir Cad. No:85/2 İskitler-Ankara Tel: (312) 384 31 20

KADİM YAYINLARI
Bayındır 1 Sok. No: 27/28
Kızılay – Çankaya/Ankara
Tel: 0-312 435 55 66
www.kadimyayinlari.com
Kadim Yayınları, Orient Yayıncılık markasıdır.

ADLİYE NEZARETİNİN TEŞKİLAT TARİHÇESİ

Fatmagül DEMİREL*

İDARİ TEŞKİLAT

Osmanlı adliye teşkilatında Tanzimat'tan sonra batı hukukunun devreye girmesi ile başlayan değişim sürecinde, 1879 yılının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Adliye teşkilatının yeniden yapılandırılmasında ve Adliye Nezareti'nin ortaya çıkışında önemli olan bir takım kanun ve nizamnameler bu tarihte uygulamaya girmiştir. Öncelikle Adliye Nezareti'nin 1 Haziran 1879 (11 Cemaziyelahir 1296) tarihli ilk teşkilat nizamnamesi hazırlanmış, nezaretin idarî birimleri ortaya çıkmıştır. Adliye Nezareti teşkilat nizamnâmesinin hazırlanmasının yanı sıra, aynı tarih içerisinde arda arda devreye giren kanunlar şöyledir:

- 9 Haziran 1879 (19 Cemaziyeahir 1296) tarihli *İlâmat-ı Hukukiyenin Sûret-i İcrasına Dair Kanun*;
- 17 Haziran 1879 (27 Cemaziyahir 1296) tarihli *Mehâkim-i Nizâmiye Teşkilatı Kanunu*;

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi.

- 22 Haziran 1879 (2 Receb 1296) tarihli *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye Kanunu*;
- 25 Haziran 1879 (5 Receb 1296) tarihli *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanunu*¹

Çıkarılan bu kanunlar adliye teşkilatında yeni birimleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu* ile adliye müfettişlikleri ve müdde-i umûmiler devreye girmiştir. Yine muhakeme usul kanunları ile nizamiye mahkemelerinde, muhakemenin nasıl yerine getirileceği açıklığı kavuşmuştur.

Adliye Nezareti'nin ilk nizamnamesi ile nezaretin teşkilat yapısı ortaya çıkmıştır. Nizamiye mahkemelerinin kurulması ile başlayan sistemdeki aksaklıklar da bir nebze olsun giderilmeye çalışılmış, teşkilattaki birimler açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Adliye Nezareti'nin ilk teşkilat nizamnamesinde görülen idarî birimler şöyledir: Adliye Müsteşarlığı, Adliye Mektupçuluğu, Havale Müdürlüğü, Umûr-ı Cezaiyye Müdürlüğü, Umûr-ı Hukukiyye Müdürlüğü, Sicill-i Memurin Müdürlüğü, Mezahip Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü ve Muhasebe Müdürlüğü.² Bu birimlere 1911 tarihli ikinci teşkilat nizamnamesi ile İhsaiyyât ve Müdevvenât-ı Kanuniyye Müdürlüğü ilave edilirken, Havale Müdürlüğü kaldırmıştır. Bunun yanı sıra mevcut birimlere yeni görevler de ilave edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte adliye teşkilatında bazı düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bu doğrultuda Adliye Nezareti'nde yabancı hukukçular müşavir olarak görev yapmaya başlamıştır. Bir nezaretin teşkilat yapısını incelerken, nezareti oluşturan birimleri ayrı ayrı incelemek, teşkilatın daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Bu noktadan hareketle Adliye Nezareti'nin idarî mekanizmasını, 1879 tarihli ilk teşkilat nizamnamesinde belirtilen birimleri esas alarak, 1911 tarihli ikinci teşkilat nizamnamesinde yapılan değişiklikleri de belirterek incelemeye çalışacağız.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Meclis-i Tanzimat Defteri No. 6 s. 8-147. Ayrıca bkz. *Düstur I. Tertip C. IV*, s. 125-344.

² BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri* Nr. 6 s. 83-86; Adliye Nezareti'nin ilk teşkilat nizamnamesi için ayrıca bkz. BOA., *Y.E.E. Defteri* No. 706 s. 61-79; *Düstur I. Tertip C. IV*, s. 125-131.

Adliye Nazırı

Adliye Nazırı doğal olarak, Adliye Nezareti'nin idârî bakımdan başında bulunan kişidir. Adliye Nezareti'nin ilk teşkilat nizamnamesinde Adliye Nazırı, "*Vükelâ-yı Devlet-i Aliyyenin Vazifesine mahsus kanununda idare-i adliye için tayin olunan vazifeyi icraya memurdur*"³ şeklinde tanımlanmaktadır. Sözü edilen kanunda Adliye Nezareti'nin görevleri şu şekilde belirtilmektedir: Adliye Nezareti, Nizamiye Mahkemelerinin derece ve teşkilatında kanunlarla belirtilen kural-ları korumak ve bunların düzenini sağlamakla görevlidir. Ayrıca, mahkeme reisi, aza, mümeyyizlerin, müfettiş, müdde-i umûmilerin, kâtiplerin intihabları ve tayinleri ile ilgilenmek ve mahkemelerin bağımsızlığının korunmasını sağlamaktır. Yine, adlî zabıta işlerinin düzenlenmesi, müfettişler vasıtasıyla kavânin-i adliyenin temin-i icraatı, hukuk ilminin yaygınlaştırılması Adliye Nezareti'nin görevleri arasındadır. Aynı zamanda, Adliye Nezareti'ne bağlı Mezahip İdaresi de, ruhâni reisler tarafından yapılacak isteklerin başvuru makamıdır.⁴ Yukarıda belirtilen unsurlar, Adliye Nezareti'nin görevlerini oluşturmaktadır. Adliye Nazırı ise, bu kanuna bağlı olarak tüm bu işlemleri yürüten en yetkili kişidir. Nazırların kendi başına kanun yapmaya yetkileri bulunmamakla birlikte, buldukları nezaretin idaresi için, hususi talimatlar ve emirler çıkarmaya yetkileri vardır.⁵

Adliye Müsteşarlığı

Müsteşarlar, Heyet-i Vükelâyı takviye etmek ve nazırın vazifesini kolaylaştırmak için nazırların denetiminde bulunan önemli memurlardır. Müsteşarlıklar ilk olarak İngiltere'de oluşturulmuş ve bu teşkilat yavaş yavaş diğer ülkelere de yayılmıştır. Müsteşarların yetkileri ve görevleri her yerde aynı değildir. Esas itibariyle müsteşarlar iki sınıfa ayrılmaktadır. Birincisi mesûl müsteşarlar, ikincisi idarî müsteşarlardır. Osmanlı müsteşarları, idarî müsteşarlar sınıfına girmekte olup nazırın bir nevi yardımcısıdır.⁶ Adliye müsteşarının

³ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No. 6 s. 83, 1879 tarihli Adliye Nezareti Nizamnamesi, madde 3.

⁴ BOA., *A.DVN.MKL* No. 14/19 Vükelâ-yı Devlet-i Aliyyenin ve Meclisi Vükela-nın Vezâifine ait Kanun madde 65.

⁵ İbrahim Hakki, *Hukuk-ı İdare*, Dersaadet, 1312, kısmı evvel s. 84.

⁶ M. Adil, *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri*, Selanik: Rumeli Matbaası, 1327, s. 210-214.

görevi ise, adliye işlerinde adliye nazırına yardım ve nazır bulunmadığı zamanlarda bu makama vekâlet etmektir.⁷

Adliye Mektupçuluğu

Mektupçu, resmi dairelerde yazı işleri ile ilgilenen, idare veya kalemin başında bulunan memurun unvanıdır. Mektupçuya aynı zamanda Mektûbi de denilmektedir. Mektupçunun başında bulunduğu kaleme ise, Mektûbi Kalemî'dir.⁸ Mektupçunun görevi, Adliye Nezâretî'nin yazı işlerini idare etmektir. Mektûbi kalemî bir ser-halifenin idaresinde bulunmakta ve istihdam edilecek memurlar üç sınıfa ayrılarak mektûbi tarafından imtihanla intihâb edilmektedir. İmtihanları yapıldıktan sonra memuriyetleri nezaret tarafından tasdik edilmektedir.⁹ II. Meşrutiyet'ten sonra nezaret mektupçularının unvanı *Kalem-i Mahsus Müdürlüğü* olarak değiştirilmiştir. Adliye Mektupçuluğu'nun ismi de *Kalem-i Mahsus Müdüriyeti* olmuştur. İsim değişikliğinin yanı sıra iş yükünün de arttığı görülmektedir.

Havale Müdürlüğü

Adliye Nezaretî'nin 1879 tarihli ilk teşkilat nizamnamesine göre, Havale Müdürlüğü'nün esas görevi, Adliye Nezaretî'ne verilen dilekçeleri ilgili daire ve müdürlüklere havale etmektir. Bunun yanında, Dersaadet mahkemeleri adına nezarete gelen dilekçeleri mahkemelerin riyasetlerine havale etmekle birlikte, şer'î davalarla ilgili dilekçelerin kaydını aldıktan sonra şer'iyeye mahkemesine havale etmektedir. Havale müdürünün bir muavini ve maiyetinde gereği kadar kâtip bulunmaktadır. Müdür bulunmadığı zamanlarda muavin müdürlüğe vekâlet etmektedir.¹⁰

⁷ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No. 6 s. 83-86, 1879 tarihli Adliye Nezaretî Nizamnamesi, madde 6. 1911 tarihli Adliye Nezaretî Nizamnamesi'nde adliye müsteşarının görevinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Bkz. BOA., *Nizâmat Defteri* No. 19, s. 28-34, 1911 tarihli Adliye Nezaretî Nizamnamesi, madde 2.

⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, s. 486.

⁹ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No. 6 s. 83-86, 1879 tarihli Adliye Nezaretî Nizamnamesi, madde 7.

¹⁰ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No. 6 s. 83-86, 1879 tarihli Adliye Nezaretî Nizamnamesi, madde 10-11.

Umûr-ı Cezâiyye Müdürlüğü

Umûr-ı Cezâiyye Müdürlüğü'nün görevi, nezaretin havalesi üzerine ceza işleriyle ilgili dilekçeleri inceleyerek, istenen gerekli cevapları yazmaktır. Ayrıca, mahkûmlardan ceza sürelerinden bir kısmını tamamlayıp, hastalık veya çeşitli sebeplerden dolayı kalan cezaları için af isteğinde bulunanların dilekçelerini inceleyerek gerekli cevapları yazmak, mahkemelerin istatistik cetvellerini toplamak, düzenlemek ve her sene yayınlamaktır.¹¹ Umûr-ı Cezâiyye Müdürlüğü tarafından hazırlanan ceza, hukuk ve ticaret mahkeme istatistiklerinin bir nüshası padişaha sunulmaktadır.¹² Umûr-ı Cezâiyye Müdürlüğü tarafından hazırlanan istatistik cetvelleri sadece padişaha sunulmayıp, Hariciye Nezâreti vasıtasıyla yabancı devletlere ve gerekli yerlere gönderilmektedir.¹³ Ayrıca Adliye Nezareti'nin yayın organı olan *Ceride-i Mehâkim*'de de istatistik cetvelleri yayınlamaktadır.¹⁴

Umûr-ı Hukukiyye Müdürlüğü

Hukuk ve ticaret işleriyle ilgili yabancı ülkelere gönderilecek veya oradan gelecek olan evrakların işlemlerini yürütmek, müdüriyet ile ilgili kanunları inceleyerek konu hakkında görüşünü bildirmek, hukuk ve ticaret ile alakalı sorulara resen veya Encümen-i Adliye'nin görüşünü aldıktan sonra gerekli cevaplar vermek, hukuk ve ticarete ilişkin şikâyetleri incelemek, bunun yanı sıra dava vekillerinin imtihanlarına, resmi ruhsatlarına ait yazışmaları yerine getirmek ve baro ile nezaret arasındaki irtibatı sağlamak, mukâvelat muharrirlerine ait işlemleri yürütmek, Umûr-ı Hukukiyye Müdürlüğü'nün görevleri arasındadır.¹⁵ Mukâvelat muharrirleri ile ilgili işlemler de bu müdürlük tarafından yürütüldüğü için mukâvelat muharrirleri her sene senelik hasılat bilgilerini buraya göndermektedirler.¹⁶

¹¹ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No. 6 s. 83-86, 1879 tarihli Adliye Nezareti Nizamnamesi, madde 12

¹² BOA., İ.D. No. 68728.

¹³ BOA., İ.D. No. 69452.

¹⁴ *Ceride-i Mehâkim*, Nr. 293 s. 2610.

¹⁵ BOA., *Nizâmat Defteri*, No. 19. s. 28-34.

¹⁶ *Ceride-i Mehâkim*, No. 207 s. 1650.

Sicill-i Memûrin Müdürlüğü

Sicill-i Memûrin Müdürlüğü adliye memurlarının sicil işleriyle ilgilenmektedir. Adliye memurlarının azl, görev değişikliği, haklarında şikâyet üzerine yapılan muameleleri sicil defterine kayd etmek ve gerekli işlemleri yürütmek görevleri arasındadır. Sicill-i Memûrin Müdürlüğü maiyetinde mümeyyiz idaresinde bir kalem bulunmaktadır.¹⁷ 1888 tarihinde adliye memurlarının intihab ve tayinleri ile ilgili yapılan düzenlemeler doğrultusunda 5 Mart 1888 (22 Cemaziyelahir 1305) tarihinde adliye memurlarıyla ilgili *Hükkâm Vesâir Bilcümle Memûrin-i Adliyenin Sicill-i Ahvâl Nizamnâmesi* hazırlanmıştır. Bu nizamnameyle adliye memurlarının sicil işlemlerinin nasıl yürütüleceği, sicil işlemleri için müdüriyette tutulması gereken sicil defterleri ve bu defterler doldurulurken nelere dikkat edileceğine dair esaslar belirlendi.¹⁸

Mezâhip Müdürlüğü

Mezâhip Müdürlüğü gayr-i Müslimlerin devletle olan ilişkilerine, okul, kilise yapımı ve tamir izinlerine, Patriklik seçimleri gibi işlemlere bakmaktadır.¹⁹ Osmanlı Devleti'ndeki gayr-i Müslimlerin bu tür işlemleri daha önce Hariciye Nezâreti Mezâhip Kalemî tarafından yürütülmekteydi. Bu durumun Osmanlı tebaası olan gayr-i Müslimleri yabancı saymak gibi bir durum meydana getirdiğinden yola çıkılarak, Hariciye Nezâreti'ndeki Mezâhip Kalemî 26 Aralık 1877 (20 Zilhicce 1294) tarihinde Adliye Nezâreti'ne nakl edilmiştir. Böylece, Adliye Nezâreti'ne, Mezâhip unvanı eklenmiş ve bu tarihten sonra cemaat reisleri Adliye ve Mezâhip Nezâreti'ne müracaat etmeye başlamışlardır.²⁰ Mezâhip Müdürlüğü'nün görevi, mezhep işleriyle ilgili Patrikhâne ve Hahamhâne'den nezarete sunulan, takrîr ve dilekçe işlemlerini kanunlara uygun bir şekilde yürütmektir. Adliye Nezâreti'nden Patrikhânelerle, Hahamhâneye ve devletçe

¹⁷ BOA., *Meclis-i Tanzimat* Defteri No. 6 s. 83-86, 1879 tarihli Adliye Nezâreti Nizamnamesi, madde 14.

¹⁸ BOA., ŞD, 2529/22, *Mecmua-ı Lahika-ı Kavanin* s. 89-93; *Düstur* I. Tertip C.V, s. 1062-1064; *Ceride-i Mehakim* No. 450 s. 5019-5201.

¹⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları, 1995, s. 112.

²⁰ BOA., İ.D. No. 61932.

resmen tanınmış mezhep reislerine, yazılan tezkereler ve mezhep işleriyle ilgili vilayetlere gönderilen yazılar Mezâhip Müdürlüğü tarafından yerine getirilmektedir.²¹ Kısaca Mezâhip Müdürlüğü'nün görevi, cemaatlerle hükümet arasındaki ilişkileri düzenlemektir.²²

Evrak Müdürlüğü

Bâbîâlî Evrak Odası'nın kurulması ve çalışmalarına başlamasından sonra ilişkide bulunduğu nezaretlerde de evrak odaları kurulmuştur.²³ Adliye Nezâreti Evrak Müdürlüğü'nün görevi ise, nezarete gelen ve nezâretten gönderilen evrakı kayıt altına almaktır. Evrak Müdürü, evrak üzerine nazır veya müsteşar tarafından işaret olunduğu şekilde işlemi yerine getirmektedir. Gerektiğinde istenilen evrakı çıkarmak ve saklanacak olanları düzenli bir şekilde saklamak durumundadır. Evrak Müdürü, nezaretin muharrerât zarflarını özel mühürüyle mühürleyerek mahallerine göndermektedir. Evrak Müdürlüğü, Dersaadet ve taşra mahkemelerinden temyiz için gelen ilamları kayd ettikten sonra Temyiz Mahkemesi'ne gönderilmek üzere baş müdde-i umûmiye göndermektedir. Ayrıca Temyiz Mahkemesi'nden, tasdik edilen veya nakz edilen mahkeme ilamlarının ve diğer temyiz işlemleriyle ilgili evrakların kaydı alındıktan sonra vilayetlerdeki müdde-i umûmilere gönderilmektedir. Evrak Müdürlüğü, nezâretten gönderilen yazıların, cevaplarını da takip etmektedir.²⁴

Muhasebe Müdüriyeti

Adliye Nezareti'nin önemli birimlerinden olan Muhasebe Müdüriyeti'nin görevi nezaretin hesap işlerini kontrol ederek incelemektir. Bunun yanı sıra gelir ve gider hesabını sırasıyla ve tarihleriyle birlikte özel defterine kayd etmektedir. Adliye muhasebecisi, adliye memurların maaşlarını ve önceden belirlenen masraflarını düzenli olarak ödemektedir. Bunların haricinde diğer masraflar hakkında Encümen-i İdare-i Adliye'nin izni olmadan harcama yapamaz. Her

²¹ BOA., Tanzimat Defteri, No. 6 s. 83-86.

²² Mustafa Emin Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları" *AÜ HFD*, X/1-4, (Ankara 1953), s. 328.

²³ Murat Candemir, *Bab-ı Ali Evrak Odası*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.104.

²⁴ 1879 tarihili Adliye Nezareti Nizamnâmesi, madde 16.

ay sonunda makbuzlarını ve çalışmalarını belirten bir cetvel hazırlayarak nezarete sunar. Bu cetvel, Encümen-i İdare-i Adliye tarafından incelendikten sonra kabul veya reddedilmektedir. Ayrıca, her sene sonunda, o senenin gelir ve gider hesabını içeren genel muhasebe defteriyle bir sonraki senenin bütçesini düzenlemektedir. Düzenlenen bu belgeler Maliye Nezâreti'ne gönderilmek üzere Adliye Nezâreti'ne sunulmaktadır. Yine, mahkeme ve dairelerin bünyesinde bulunan muhasebe şubeleriyle dava kaleminin mali çalışmalarına nezaret etmekte ve onların hesaplarını her ay ve sene sonunda incelemektedir.²⁵

İhsaiyyât ve Müdevvenât-ı Kanuniyye Müdüriyeti

Adliye Nezareti'nin ilk teşkilat nizamnamesine göre, istatistikle ilgili işlemler Umûr-ı Cezaiyye Müdürlüğü tarafından yürütülmekteydi. 1911 tarihli teşkilat nizamnamesiyle İhsaiyyât ve Müdevvenât-ı Kanuniyye Müdüriyeti'nin kurulmasıyla adliyenin istatistik işlemleri bu müdürlük tarafından yürütülmüştür. İhsaiyyât ve Müdevvenât-ı Kanuniyye Müdüriyeti'nin görevleri, adliyenin idarî, muhakemat kısımlarına, hapisane, tevkifhane ile zabıtaya ait her türlü istatistikî bilgiyi toplamak ve düzenlemek, *Düsturun* Adliye Nezareti kontrolü altında yayınlamasına nezaret etmek, Temyiz Mahkemesi kararlarını içeren *Mecmua-yı Mukarrerat-ı Temyiziye* adlı mecmuanın düzenlenmesini ve basılmasını sağlamak, nezaretin yayın organı olan *Ceride-i Adliye*'nin ilmi yönüne ve yayınlanmasına nezaret etmek, Adliye Nezareti Kütüphanesini muhafaza ve idare etmektir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ve diğer yabancı devletlerin kanun ve muahedat koleksiyonlarını toplamak, bununla birlikte kütüphaneye ve adliye dairelerine gerekli kitapları satın almak ve bunlarla ilgili işlemleri yürütmektedir.²⁶ Tüm bunların yanında, nezarete ait kanun ve nizamların tasdikli suretlerini hazırlayarak *Matbaa-yı Amire*'ye gönderilmesiyle de ilgilenmektedir.²⁷

²⁵ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri* No. 6, s. 83-86, 1879 tarihli Adliye Nezâreti Nizamnamesi, madde 17.

²⁶ 1911 tarihli Adliye Nezareti Nizamnamesi, madde 9.

²⁷ BOA., *BEO Adliye* Nr. 291387.

KOMİSYONLAR

Encümen-i İntihâb-ı Memûrin-i Adliye

Encümen-i İntihâb-ı Memûrin-i Adliye, mahkeme reisi, Dersaadet mahkeme azası gibi irade-i seniyye ile tayin olunan adliye memurlarının intihab işlemleriyle ilgilenmektedir. Encümen üyeleri ise, Adliye Nazırı, Müsteşar, Temyiz Mahkemesi veya İstinaf Mahkemesi reisleri ile Temyiz Mahkemesi dairelerinden birer azadan oluşmaktadır.²⁸

Adliye İntihâb Komisyonu

Adliye İntihâb Komisyonu, icra memuru, mustantık muavinleri, mukavelat muharrirleri ve mahkeme katibleri gibi mahkemelerde çalışan *mertebe-i evvel* memuru olarak adlandırılan adliye memurlarının intihâb işleri ile ilgilenmektedir. Adliye İntihâb Komisyonu üyeleri ise, Dersaadet Bidâyet Mahkemesi reis-i evvelinin başkanlığında, Bidâyet Mahkemesi azalarından seçilen beş kişiden oluşmaktadır. İntihâb olunacak kişinin başarı derecesi heyet-i mümeyyize huzurunda yapılacak olan imtihanla tespit edilmekte, daha sonra kişinin durumu Sicil Müdüriyeti tarafından incelendikten sonra uygun olanlar intihâb edilmektedir.²⁹ İntihâb işlemi bu komisyon tarafından yerine getirildikten sonra tayinleri nezaret tarafından yapılmaktadır. ³⁰ Dersaadet'deki *mertebe-i evvel* memurlarının intihâb işlemi Adliye İntihâb Komisyonu tarafından yapılırken, taşrada bu memurların intihâbı vilayet merkezleri ve livalarda bulunan adliye encümenleri tarafından yapılmaktadır.³¹

²⁸ Nazif Şerif-S. Talat, *Mecmua-yı Malumat-ı Adliye*, Dersaadet, 1312, s. 28; Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, Kostantiniye, 1312, s.94; Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu, madde 46.

²⁹ Nazif Şerif-S. Talat, *a.g.e.*, s. 32.

³⁰ BOA., Y.PRK.AZN No. 8/55.

³¹ BOA., BEO Adliye No 48107.

Islahat-ı Adliye Komisyonu

Islahat-ı Adliye Komisyonu, 1879 yılından sonra adliye teşkilatında yapılan ıslahatlar doğrultusunda, başmüdde-i umûminin başkanlığında Bâb-ı Âli bünyesinde kurulmuştur. Komisyonun görevi, adliye işleri hakkında vilayetlerden gelen şikâyetleri incelemek, adliye ile ilgili kanunların mahkemeler tarafından tatbik edilmesini hızlandırmak ve bu konuda gerekli düzenlemeleri yapmaktır.³² Adliye Nezareti'nin 1911 tarihli teşkilat nizamnamesinde Islahat-ı Adliye Komisyonu'nun, Adliye Nazırının başkanlığı altında, müsteşar, temyiz mahkemesi reisleri, başmüdde-i umûmi ve temyiz mahkemesi dairelerinden birer aza ile toplanacağı belirtilmiştir. Görevi ise, adliyenin her hangi biriminde yapılacak ıslahatların esaslarını belirleyerek, bununla ilgili teklifleri değerlendirmek ve müzakere etmektir.³³

Encümen-i Adliye

Encümen-i Adliye, Temyiz Mahkemesi ve istinâf mahkemesi reisleriyle azaları arasından seçilen beş kişiden oluşmaktadır. Görevi ise, Adliye Nezareti'ne bağlı mahkeme veya dairelerden gelen kanun ve nizamnameler ile çözülecek sorunları inceleyerek çözüme kavuşturmaktır. Yani mevcut kanunların uygulanmasında karşılaşılan sorunlar için Adliye Nezareti'nin bir nevi danışma organıdır.³⁴ Encümen-i Adliye, Adliye Nezareti'nin bir nevi danışma makamı olduğuna göre nezarete yapılan çeşitli müracaatlarda, özellikle uygulamasında tereddüt edilen kanun maddelerinin bu encümende açıklığa kavuşturulduğu görülmektedir. Encümen-i Adliye'nin kararları incelediğinde, *Muamelat-ı hukukiye, muamelat-ı cezaiye, muamelat-ı icraiye, harçlar ve mukavelat muharrirleri* ilgili konuların görüşüldüğü görülmektedir.³⁵

³² Nazif Şerif-S. Talat, *a.g.e.*, s. 27.

³³ BOA., *Nizamât Defteri* No. 19, 1911 tarihli Adliye Nezareti Nizamnamesi, madde 12.

³⁴ 1879 tarihli Adliye Nezareti Nizamnamesi, madde 8. BOA., *Y.PRK.AZN* No. 8/55.

³⁵ Mahmud Mazhar, *Encümen-i Adliye Mukarreratı*, Dersaadet, 1325.

Encümen-i İdare-i Adliye

Encümen-i İdare-i Adliye, Adliye Nezareti Mektupçusu'nun başkanlığında, Muhasebeci, Umûr-ı Cezaiyye, Hukukiye, Sicil ve Evrak Müdürleri'nden oluşmaktadır. Görevi ise, Adliye Nezareti'ne bağlı mahkeme ve dairelerde yapılacak satın alma işlemlerinin usulüne uygun yürütmesine nezaret etmektir. Ayrıca, muhasebeden gelen cetvel ve defterlerin içeriğini incelemekte, onayı olmayan harcamaları da engellemektedir.³⁶ 1911 tarihli Adliye Nezareti'nin ikinci teşkilat nizamnamesinde Encümen-i idare-i Adliye'de bir takım düzenlemelere gidilmiştir.

Encümen-i İnzibat

Encümen-i İnzibat, Adliye Nezareti'nin 1911 tarihli ikinci teşkilat nizamnamesi ile kurulmuştur. Encümen-i İnzibat, Adliye Müsteşarı'nın başkanlığında, Umûr-ı Cezaiyye, Umûr-ı Hukûkiyye, Sicil ve Kalem-i Mahsus Müdürleri'nden oluşmaktadır. Adliye memurlarının görevleri sırasında, devamsızlık veya görevlerini suiistimal gibi durumlarında verilecek olan cezalar bu encümende görüşülmektedir³⁷

İNTİHÂB VE TAYİNLER

Memurluğun meslek haline getirilmesi çalışmalarına II. Mahmud döneminde başlanmıştır. Bununla birlikte II. Abdülhamid dönemine gelinceye kadar, bu çalışmalar tatmin edici bir sonuca ulaşmamıştır. Abdülaziz döneminde, mülkî memurların görevleri ve yolluklarıyla ilgili nizamnameler hazırlanmış olmasına rağmen, tayin, terfii, disiplin ve emeklilik durumlarını ortaya koyan bir mevzuat bulunmamaktaydı. Bu sebeple de memurlar maddi ve manevi garantilerden mahrumdular. Memurların durumlarından ve geleceklerinden emin olmamaları, bazen görevlerini kötüye kullanmalarına yol açmaktaydı. Bu sebeptendir ki, memur meselesi Kanûn-ı Esasî'de ele alınarak, her memurun kanunen tespit edilen şartlara, ehliyet ve liyakat esasına göre tayin edileceği belirlenmiştir. Ayrıca, görev ve

³⁶ 1879 tarihli Adliye Nezareti Nizamnamesi, madde 9.

³⁷ 1911 Tarihli Adliye Nezareti Nizamnamesi, madde 31.

yetkilerinin kanunla belirtileceği, kanun dışı emirler verilmesi halinde, amire itaat, memuru sorumluluktan kurtaramayacağı da belirtilmiştir. Yine, kanunen azli gerektirecek bir durum olmadıkça veya istifa etmedikçe, memurların görevlerinden atılamayacakları ifade edilmiştir.³⁸ Kanûn-ı Esasî’de, memuriyete giriş işlemlerinin nezaretlerin sorumluluğu altında yapılacağı belirtilmiştir. Bu sebeple nezaretlerde memur tayinleri için, özel komisyonlar kurulmuştur.³⁹ Nitekim Adliye Nezareti’nde de Encümen-i İntihâb-ı Memûrin-i Adliye ve Adliye İntihâb Komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlar adliye teşkilatında görev yapacak memurların intihâb ve tayin işlerini yürütülmüşlerdir. Adliye Nezareti’ni oluşturan memurları idarî teşkilatında ve mahkemeler teşkilatında çalışan memurlar olarak iki kısımda değerlendirebiliriz. İdari kısımda çalışan memurlar ve görevleri daha önce izah ettiğimiz için burada mahkemelerde çalışan memurlar ele alınacaktır.

Mahkeme Reislerinin İntihâb ve Tayinleri

Mahkemelerin bağımsızlığı ancak hakimlere kişisel teminat sağlamakla mümkündür. Bu nedenle hâkimlere, her türlü korku ve endişeden uzak görev yapma imkânı tanımak gereklidir. Bunun yanı sıra hâkimlerin görevlerini yerine getirmesinde sadece kanun ve vicdanlarına göre hareket etme ortamı sağlamak da yeterli değildir. Hâkimlik teminatı denilen güvencelerin de sağlanması gerekir.⁴⁰ Nitekim 1876 tarihli Kanun-ı Esasî’nin 81. maddesinde hâkimlerin azl edilemeyeceği ama istifalarının kabul edileceği belirtilmiştir.⁴¹ Ayrıca II. Abdülhamid mülkî veya askeri üst düzey memurların intihâb ve tayinlerini yakından takip ederken, müdahale etmediği tek sınıf hâkimler sınıfı olmuştur.⁴²

³⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara: T. T. K. Yayınları, 1988, s. 333.

³⁹ Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul: Okumuş Adam, 2001, s. 204.

⁴⁰ Şeref Ünal, *Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı*, Ankara, 1994, s. 21.

⁴¹ *Kanun-ı Esasî*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1324, s. 24, Kanunu Esasi, madde 81.

⁴² Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, s. 31-32.

Mahkeme Azalarının İntihâb ve Tayinleri

1879 tarihli *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu* gereğince mahkeme reislerinde olduğu gibi azaların da Adliye Nezareti'nin takrîri üzerine irâde-i seniyye ile tayin edilmesi gerekmektedir. Yine mahkeme azalarının intihâbları da Encümen-i İntihâb-ı Adliye tarafından yapılmaktadır.⁴³ Fakat *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*'nunda belirtilen bu husus Dersaadet'de uygulanırken, taşradaki durum farklılık göstermektedir. Azaların maaşına karşılık bulunamadığından taşradaki mahkeme azaları eski usule göre ahali arasından atanmaya devam edilmiştir.⁴⁴ Mahkeme azalarının intihâbında aranan en önemli özellikler işin ehli, güvenilir, okuma ve yazma bilen kişiler olmasıdır.⁴⁵ Okuma yazma bilen kişiler tercih sebebi olmasına rağmen, okur yazar kimse bulunamazsa, *evsaf-ı hâkimiyeti haiz olan muteberânın* intihâb olunmasına dikkat edilmiştir.⁴⁶ Yargı teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar büyük devletlerin eleştirisine neden olduğu için, Osmanlı yönetimi mahkemelerde Müslim ve gayr-i Müslimlerden eşit sayıda aza bulundurmaya dikkat etmiştir.⁴⁷

Mahkemelerde Görevli Diğer Memurlar

Mahkemelerde görevli reis, aza, aza mülazımları, müdde-i umûmîler Adliye Nezareti'nin takrîri üzerine irâde-i seniyye ile tayin edilmektedir. Mahkemelerde görevli ketebe, mukâvelat muharriri gibi diğer memurlar ise, doğrudan doğruya Adliye Nezareti tarafından tayin olunmaktadır.⁴⁸ Merkezde durum bu şekildeyken, taşra mahkemelerinde görevli olan ketebe, hademe, icra memuru, mübaşir, odacı, aza mülazımı, gibi *mertebe-i evvel* adliye memuru olarak adlandırılan memurların intihâbları taşra adliye encümenleri tarafından yapılmaktadır. Vilâyet Adliye Encümeni görevlileri, adliye müfettişi, istinaf ve bidayet mahkemelerinin reis-i evvel ve sânisî, müdde-i umûmî ve muavini ile ticaret mahkemesi reisinden

⁴³ Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu, madde 47.

⁴⁴ BOA., Y.A.RES, 4/6.

⁴⁵ *Ceride-i Mehâkim* No. 72, s. 570.

⁴⁶ BOA., Ş.D. No. 2448/26.

⁴⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler*, Ankara: T. T. K. Yayınları, 2000, s. 62.

⁴⁸ Yorgaki, *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu Şerhi*, Dersaadet, 1325, s. 60.

oluşmaktadır. Liva Adliye Encümeni ise, liva bidayet mahkemesi reis-i evveli ve sânisî, müdde-i umumi muavini ile ticaret mahkemesi varsa onun reisinden oluşmaktadır. Adliye müfettişleri tefişleri sırasında, adliye encümenleri tarafından yapılan intihâb işleminin usulüne göre yapılmadığını veya uygun kimselerin intihâb edilmediğini tespit ederlerse o kimseleri azl edip yerine bir başkasını intihâb etmeye yetkileri bulunmaktadır. Ayrıca, bu durumu Adliye Nezareti'ne de bildirmektedirler.⁴⁹

ADLİYE MEMURLARININ TAYİNLERİNDE YAPILAN DÜZENLEMELER

Hukuk Mektebi'nin Açılışı ve Mezunlarının İstihdamı

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'tan sonra batı hukukun benimsenmesi ve nizamiye mahkemelerinin kurulmasıyla bu mahkemelerde çalışacak görevlileri yetiştirme sorunu ortaya çıkmıştır. Nizâmiye mahkemeleri için elaman yetiştirmek ve onlara gerekli kanunları, hukuk, usûl ve prensiplerini öğretmek için *Kavânin ve Nizâmat Dershanesi* açılmıştır.⁵⁰ 2 Temmuz 1870 (3 Rebiülahir 1287) tarihinde resmi açılışı yapılan *Kavânin ve Nizâmat Dershanesi*'nin eğitim süresi bir yıl olup Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizleri ile zabıt kâtiplerinin derslere devam etmeleri zorunlu tutulmuştur.⁵¹ *Kavânin ve Nizâmat Dershanesi* ile amaçlanan, nizamiye mahkemelerinde çalışacak memur, mümeyyiz ve zabıt kâtiplerine, memuriyetlerinde gerekli olan kanun ve nizamları öğretmektir.⁵² *Kavânin ve Nizâmat Dershanesi*'nden sonra yine adliye birimlerinde istihdam edilecek elaman ihtiyacını karşılamak üzere, 1874 yılında Mekteb-i Sultânî içinde açılan *Mekteb-i Hukûk-ı Sultânî* modern anlamda ilk hukuk okuludur. Fakat fazla uzun ömürlü olmayan *Mekteb-i Hukûk-ı Sultânî*'nin eğitimi 1878'de sona ermiştir.⁵³

⁴⁹ *Ceride-i Mehâkim* Nr. 15 s.114.

⁵⁰ Ekmelettin İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul: İrcica, 1998, s. 340.

⁵¹ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, İstanbul, 1338, s. 117-118.

⁵² BOA., A.MKT.MHM No. 454/87.

⁵³ Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Öğreniminin Tarihçesi" *Hukuk Öğretimi Sempozyumu 13-14 1993*, Ankara, 1993, s. 55-60.

Hukuk eğitimi yolunda yapılan bu girişimlerden sonra bugünkü Hukuk Fakültesi'nin temeli olarak kabul edilen Hukuk Mektebi, Adliye Nezareti bahçesinde yaptırılan binada⁵⁴ 17 Haziran 1880 tarihinde açılmıştır.⁵⁵ Hukuk Mektebi mezunları açıkta bırakılmayıp, adliyenin çeşitli birimlerinde istihdam edilerek,⁵⁶ Hukuk Mektebi mezunu olmayanların yerine yavaş yavaş mektep mezunları getirilmeye çalışılmıştır.⁵⁷ Hukuk Mektebi'nden 1883-1896 tarihleri arasında 636 kişinin mezun olduğu görülmektedir.⁵⁸ Mektep mezunlarının yeterli sayıda olmaması, adliyedeki elaman açığını kapatmak için mektep mezunu olmayanların istihdam edilmesi zaruretini ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Hukuk Mektebi mezunu olmayanların adliyede istihdam edilemeyeceği *Hukuk Mektebi Nizamnâmesi*'nde belirtilmiş ise de⁵⁹ uygulamada mektep mezunu olmayanların da istihdam edildiği görülmektedir.

Adliye Memurlarının İmtihanı

Adliye teşkilatında yaşanan en önemli sorun elaman sıkıntısı olmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak ve adliye teşkilatına nitelikli kanun ve nizamları bilen elaman yetiştirmek amacıyla Hukuk Mektebi açılmıştır. Fakat Hukuk Mektebi mezunlarının yeterli olmaması sebebiyle Hukuk Mektebi mezunu olmayanlar adliyenin çeşitli birimlerinde istihdam edilmişlerdir. Zaman içerisinde adliye memurları hakkında şikâyetlerin artması üzerine adliye memurlarının intihâb ve tayinleriyle ilgili bir takım düzenlemelere gidilmiştir.⁶⁰ 1888 yılında adliye memurlarının tayinleri ve sicill-i ahvalleriyle ilgili köklü değişiklikler yapılmıştır.⁶¹ Bunun için 5 Mart 1888 (22 Cemaziyelahir 1305) tarihli *Hükkâm vesâir Memûrin-i Adliyenin İntihâb ve Tayinlerine Dair Kanun*, *Hükkâm vesâir Bilcümle Memûrin-i Adliyeninin Sicill-i*

⁵⁴ Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943, s. 60-61.

⁵⁵ BOA., İ.D. No. 65344.

⁵⁶ BOA., *İrade Hususi* No 1310. Ra. 19 Nr. 96.

⁵⁷ BOA., *Ayniyat Adliye* No. 1398 s.64.

⁵⁸ *Maarif Salnamesi*, sene 1317 s. 629-653.

⁵⁹ Hukuk Mektebi Nizamnamesi, madde 35.

⁶⁰ BOA., *Y.PRK.ŞD* No. 1/26.

⁶¹ BOA., *Ayniyat Adliye* Nr. 1395, s. 284. Ayrıca bkz. BOA., *M.V* No. 29/34.

Ahvâline Dair Nizamnâme ve Mukavelat Muharrirlerinin İntihab ve Tayinlerine Dair Kanun aynı tarihte uygulamaya girmiştir.⁶²

Mahkeme reisi, Dersaadet mahkeme azası gibi irade-i seniyye ile tayin olunan adliye memurlarının intihâblarını Encümen-i İntihâb-ı Memûrin-i Adliye yapmaktadır. Adliye Nezâreti tarafından tayin olunan diğer adliye memurlarının intihâbları da Adliye İntihâb Komisyonu tarafından yerine getirilmektedir. Adliye memurluğuna intihâb olunabilmek için, öncelikle Hukuk Mektebi'nde kurulan imtihan komisyonundan yani heyet-i mümeyyize huzurundan geçmek gerekmektedir. Memur adayları imtihana girmeden ve sicilleri Sicil Müdüriyeti tarafından araştırılmadan adliye memurluğuna intihâb işlemleri yapılmamaktadır.⁶³ Daha önce adliye hizmetlerinde çalışıp ayrılanlar da, tekrar memuriyete girmek istediklerinde imtihana girmek zorundadırlar.⁶⁴ İmtihan usulünden önce adliyede istihdam edilmiş olanların imtihanları, memuriyetlerindeki yükseltilmeleri sırasında yapılmaktadır. Yeni düzenlemeyle devreye giren imtihan heyeti, adliyeden üç kişi ve Hukuk Mektebi'nden iki hoca olmak üzere beş kişiden oluşmaktadır. İmtihan heyeti ayda bir Hukuk Mektebi'nde toplanmaktadır. İmtihan heyetinin yazı işlerinde görevlendirilen kâtibin maaşı ve heyetin masraflarını karşılamak için imtihana girenlerden imtihanın derecesine göre harç alınmaktadır.⁶⁵

MAHKEMELER

Mahkeme İsimlerinin Değişmesi

Adliye teşkilatında yapılan ıslahatların birçoğu 1879 yılında Said Paşa'nın Adliye Nazırlığı döneminde olmuştur. Bu bakımdan Said Paşa'nın Adliye Nazırlığı yaptığı dönem oldukça önemlidir. Said Paşa, Adliye Nazırı olmadan önce Bursa valiliğinde bulunmuştur. Altı ay süren bu görevi sırasında vilayetin adliye işlerini ve aksayan yönlerini iyi tespit etmiş, adliye alanında yapılması gerekenleri sadârete

⁶² BOA., İ.D., No. 83985; BOA., *Nizâmat Defteri* No. 3 s. 103-109; Sarkiz Karakoç, *Külliyat-ı Kavanin*, Dosya No. XXIX, vesika no. 397, 398, 399.

⁶³ Hükâm vesâir memurin-i adliyenin usulü intihâb ve tayinlerine dair kanun, madde 1-3.

⁶⁴ BOA., *Ayniyat Adliye* No. 1655 s. 442

⁶⁵ BOA., *İrade Meclis-i Mahsus* No. 4547. Ayrıca bkz. BOA., *Nizâmat Defteri* No. 4 s. 144-145; BOA., M.V. No. 46/19; *Düstur* I. Tertip C.VI, s. 414-415.

bildirmiştir.⁶⁶ Said Paşa, 4 Aralık 1878 tarihinde Adliye Nâzırı olduğu zaman adliye alanında tespit ettiği aksaklıkları düzeltme fırsatı bulmuştur. Öncelikle mahkeme isimleri değişmiştir. Çünkü taşra mahkemelerindeki temyiz isminden dolayı dava sahiplerinin çoğunluğu tereddüt yaşamaktaydı. 12 Nisan 1879 (20 Rebiülahir 1296) tarihli irâde-i seniyye ile taşradaki mahkeme isimleri değişmiş ve İstanbul'daki mahkeme isimleriyle aynı olmuştur. Buna göre taşrada, divân-ı temyizlerin ismi istinaf mahkemesi, meclis-i temyiz ve de'âvi meclislerinin ismi de bidâyet mahkemesi olarak değişmiştir.⁶⁷ Böylece taşradaki ve İstanbul'daki Nizâmiye mahkemelerinin isimleri aynı olmuş, mahkeme isimlerinde yaşanan karışıklık giderilmiştir.

Mahkemelere Doğrudan Dilekçe Verilmesi

Mahkemelere doğrudan dilekçe verilmeden önce dilekçeler buldukları yerin mülkî amirlerine verilmekteydi. Davalar, mülkî amirlerin mahkemeye havâlesi ile açılabilmekteydi. Ayrıca mülkî amirler mahkeme kararlarının icrasında da yetkiliydiler. İstanbul'da ise hukuka dair mahkeme ilamların icrası *İcrâ Cemiyeti* tarafından yerine getirilmekteydi.⁶⁸ İstanbul'daki *Havâle Cemiyeti* de Nizâmiye mahkemelerine dava dilekçelerini havâle etmekteydi.⁶⁹ 1879'da gerçekleştirilen adli ıslahat doğrultusunda İstanbul'daki bu iki cemiyetin de üstlendiği görev ortadan kalkmıştır. Çünkü 12 Nisan 1879 tarihli irade ile hem mahkeme isimleri değişmiş hem de mahkemelere doğrudan dilekçe verme usulü getirilmiştir.⁷⁰ Bu düzenlemeler ile birlikte Kanûn-ı Esasî'de belirtilen mülkî işler ile adli işlerin birbirinden ayrı olduğu prensibi uygulanmaya başlamıştır.⁷¹ Böylece mülkî amirlerin mahkemeler üzerindeki etkisi kalkmıştır. Çünkü gerektiğinde nüfuzlarını kullanarak mahkeme işlerine müdahale et-

⁶⁶ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı, İcraat ve Fikirleri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora tezi, İstanbul, 1991, s. 25.

⁶⁷ BOA., İ. D.Nr. 63745. Ayrıca bkz. Sarkiz Karakoç, *Külliyat-ı Kavanin*, Dosya No. XXIII, vesika no. 4468; *Düstur* I. Tertip C. IV, İstanbul, 1299, s. 703.

⁶⁸ Engelhart, *Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı (1826-1882)* (çev. Ali Reşat), İstanbul, 1328, a.g.e., s. 399.

⁶⁹ BOA., Ş.D. No. 2421/13.

⁷⁰ BOA., İ.D. No. 63745.

⁷¹ *Ceride-i Mehakim* No. 1 s. 2-3; *Düstur* I. Tertip C. IV, s. 704-705.

tikleri bilinmektedir.⁷² Bu tarihten sonra mülkî amirlerin adlî işlere müdahale etmeyecekleri prensip olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, taşradan gelen şikâyetler ise mahkemelere müdahale ettikleri yolunda olmuştur. Merkezden taşraya gönderilen yazılarda mülkî amirlerin adli işlere hiçbir şekilde müdahale etmemeleri gerektiği her defasında belirtilmiştir.⁷³

Kanuni Düzenlemeler

Adliye teşkilatının temel yapısını oluşturan kanunlar 1879 yılında çıkarılmıştır. Mahkemeler teşkilatı ile ilgili olarak, 17 Haziran 1879 (27 Cemaziyelahir 1296) tarihli *Mehâkim-i Nizâmiye Teşkilat-ı Kanun-i Muvakkatı* Fransız mahkemeler teşkilatı örnek alınarak hazırlanmış ve Nizâmiye mahkemeleri bu kanun ile yeniden düzenlenmiştir.⁷⁴ Yine Nizâmiye mahkemelerinde uygulanmak üzere 22 Haziran 1879 (2 Receb 1296) *Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukukiyye Kanun-i Muvakkatı* ve 25 Haziran 1879 (5 Receb 1296) *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanun-i Muvakkatı* adlı iki usûl kanunu yürürlüğe girmiştir. *Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukukiyye Kanunu* tasarısı Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanmıştı. Ancak Şurâ-yı Devlet'in bu tasarımı Fransa Usûl Kanunu'na benzetmek istemesi üzerine Mecelle Cemiyeti aradan çekilmiştir. Dolayısıyla kanun Mecellede'ki usûl maddeleri ile Fransız Usûl Kanunu'nun karışımı olmuştur.⁷⁵ Bunun yanı sıra *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanunu* ise tamamen Fransa *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanunu*'ndan alınmıştır. Bu kanuna yazılan şerhler de Fransız kitapları model olmuştur.⁷⁶ Bu usûl kanunlarından önce nizamiye mahkemelerinde, 1861 tarihli *Usûl-ı Muhâkeme-i Ticaret Kanunu*⁷⁷ ve bunun yanı sıra Mecelle'nin usûle ilişkin son üç kitabındaki esaslar uygulanmaktaydı.⁷⁸ Aynı yıl içerisinde çıkarılan bir

⁷² BOA., Y.E.E. No. 39/16.

⁷³ BOA., BEO. *Adliye Giden* No. 90179, 112117.

⁷⁴ Mustafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı" *Tanzimat I*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1999, s. 216.

⁷⁵ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usûlleri" 150. *Yılında Tanzimat*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: T. T. K. Yayınları, 1992, s. 29.

⁷⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat" *Tanzimat I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1999, s. 198-199.

⁷⁷ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No. 3 s. 88-91; *Düstûr I*. Tertip C. I, s. 352-356.

⁷⁸ Cin, a.g.m., s. 28.

başka kanunda 9 Haziran 1879 (19 Cemaziyelahir 1296) tarihli *İlâmât-ı Hukukiyyenin Suret-i İcrâsına Dair Kanûn-ı Muvakkat*. Bu kanunla hukuk ve ticaret ilamlarının icrası mahkemelere verilmiş ve icra daireleri kurulmuştur.⁷⁹ 1878 yılında Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından dolayı 1879 yılı içerisinde hazırlanan ve adli teşkilatın temel taşları diyebileceğimiz bu kanunların başına Şurâ-yı Devlet tarafından "*Meclis-i Umûminin ictimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere*" yazısı ilave edilmiştir.⁸⁰ Bu kanunların uygulanması için çoğaltılan nüshaları tüm mahkemelere gönderilmiştir.⁸¹

Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu'na göre nizamiye mahkemeleri iki derecelidir. İlk derece olarak Bidayet mahkemeleri gelmekte ve gerektiğinde ceza ve hukuk dairelerine ayrılmaktadır. Sulh daireleri ise, köylerdeki ihtiyar meclisleri ve nahiyelerde nahiyeye meclisleridir. İkinci derecede, vilayet merkezlerinde bulunan istinaf mahkemeleri gelmektedir. Bunlar da ihtiyaca göre hukuk ve ceza dairelerine ayrılmaktadır. *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu* Adliye Nezareti'nin uygun gördüğü yerlerde ticaret mahkemelerinin açılabilceğini belirtmektedir. Ticaret mahkemesinin olmadığı yerlerde bu tür davalar nizamiye mahkemelerinin hukuk dairelerinde görülmektedir. Bu mahkemelerden verilen kararların temyizi için İstanbul'daki Temyiz Mahkemesi'ne müracaat edilmektedir.

Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu Adliye Nezareti'ne bağlı mahkemelelerin görevlerini, mahkeme heyetinin kaç kişiden oluşacağını, mahkeme reisi ve azalarının intihâb ve tayinlerinin nasıl yapılacağına açıklık getirmiştir. Ayrıca adliye teşkilatında yeni bir uygulama olan mahkemelerin teftişi ve adli işlerin düzenli yürümesini temin için adliye müfettişlikleri kurulmuştur.⁸² Her ne kadar *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu* mülkî taksimatta kazada, livada ve vilayetlerde bulunması gereken mahkemeleri teker teker açıklamışsa da, uygulamada her kazada veya livada bidayet mahkemesi açıklamadığından davalar en

⁷⁹ BOA., *Meclis-i Tanzimat* No. 6 s. 72-79. İlâmât-ı Hukukiyyenin Sûret-i İcrâsına Dair Kanun'un tarihi *Düstûr*'da 27 Cemaziyelahir 1296 olarak verilmiştir. Bkz. *Düstur* I. Tertip C. IV, s. 225-235.

⁸⁰ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1339, s.344.

⁸¹ *Ceride-i Mehâkim*, Nr. 3, s. 20.

⁸² BOA., *Meclis-i Tanzimat Defteri*, Nr. 6, s. 87, BOA., A.DVN. MKL Nr.18/4; *Düstur* I. Tertip C. IV, s. 235. *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu* 94 maddeden oluşmaktadır.

yakın Bidâyet mahkemesine yönlendirilmiştir. Nitekim mahkeme açılması için yapılan isteklerde Adliye Nezareti'nin tavrı, *teşkilat-ı adliyenin taksimat-ı mülkîyeye tabi olmadığı* daha ziyade her yerin ihtiyacına göre mahkeme açılacağı şeklinde olmuştur.⁸³

BİDÂYET MAHKEMELERİ

Bidâyet mahkemeleri *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*'na göre, mülkî teşkilatda kaza, liva ve vilayet merkezlerinde kurulmuştur. Bir reis ve iki azadan oluşan bidayet mahkemelerinin mülkî taksimata göre teşkilatları şu şekildedir.

Kaza Bidâyet Mahkemesi

1879 tarihli *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*'na göre, kaza bidayet mahkemesi bir reis ve iki azadan oluşmaktadır. Azadan biri mahkemenin başkâtibeti vazifesini yerine getirir. Ayrıca mahkemenin yazı işleri için de iki kâtip bulunmaktadır. Mahkemenin tebligatını ve icra görevini mahkeme maiyetinde bulunan bir icra memuru ve gereğine göre mübaşir yerine getirir. Mahkeme reisinin olmadığı durumlarda en kıdemli aza mahkemeye başkanlık etmektedir. Azanın bulunmadığı zamanlarda veya vekâlet ettiği zamanlarda ise, birinci kâtip azaya vekâlet etmektedir.⁸⁴ Ayrıca *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanunu*'na göre bidayet mahkemelerinde bir müdde-i umûmi muavini ve mustantık (sorgu hakimi) bulunması gerekir. Kaza bidayet mahkemesinin kanunlarda bu şekilde kurulması gerektiği öngörülmesine rağmen, uygulamada merkezden tayin edilmesi gereken mahkeme reisi, müdde-i umûmi muavini ve mustantık atanamamıştır. Mahkemenin reisliğini nâibler üstlenmiştir.⁸⁵ Bunun yanında, mustantığın görevini mahkeme azasından biri yerine getirmiştir.⁸⁶ Kazada müdde-i umumilik görevini ise, polis komiserleri veya polis komiseri olmadığı takdirde jandarma zabitanı bu görevi üstlenmiştir.⁸⁷ Fakat müdde-i umûmilik görevini yerine getiren bu görevlilerin

⁸³ BOA., A.MKT.MHM Nr. 495/42.

⁸⁴ T.M.K madde 14-21.

⁸⁵ Osman Köksal, "Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha" *OTAM*, 9, (Ankara 1998), s. 266.

⁸⁶ BOA., *Ayniyat Adliye*, No. 1655 s. 474.

⁸⁷ Mehmed Asım, *Malumat-ı Kanuniye*, İstanbul, 1328, s. 164.

işlerini layıkıyla yerine getirmediikleri ve birçoğunun okuma yazma dahi bilmedikleri yolunda şikâyetler olmuştur.⁸⁸

Kazalarda hukuk ve ceza alanında görülen davaların az olması nedeniyle kaza bidâyet mahkemelerinin hukuk ve ceza olarak ikiye ayrılmasına gerek görülmemiştir. Aynı mahkeme hem hukuk hem de ceza davalarına bakmıştır.⁸⁹ Fakat mahkemenin bulunduğu yerin durumuna göre hukuk ve ceza dairelerine ayrılması da mümkündür.⁹⁰ Nitekim 11 Nisan 1910 (1 Rebiülahir 1328) tarihinde yapılan düzenlemeyle işi çok olan kaza bidâyet mahkemeleri hukuk ve ceza olarak iki daireye ayrılmıştır. Buna bağlı olarak aza sayısı da dörde çıkarılmıştır.⁹¹ Kaza bidâyet mahkemeleri hukuk ve ceza alanında gördükleri davalara şu şekilde bakmaktadırlar. Ceza alanında, kabahat ve cünha davalarını bidâyetten görmektedir. Ayrıca nahiye meclislerinde istinaf yolu açık olarak verilmiş kararları da istinâfen görme yetkisi bulunmaktadır. Ceza davalarında kabahat türünden suçları kesin olarak hükme bağlamaktadırlar. Cünha türünden suçları ise, istinaf yolu açık olarak bakmaktadırlar. Hukuk alanında kaza bidâyet mahkemelerinin görevleri ise, beş bin kuruşa kadar olan davaları kesin olarak görmektedirler. Bu miktarın üzerinde veya senelik beş yüz kuruş gelir ve kıymetteki emval-i gayrimenkul davalarını istinaf yolu açık olarak görmektedirler. Ayrıca ticaret mahkemesi olmayan yerlerde ticaret ile ilgili davalara da bakmaktadırlar. Bunun için kazanın muteber tüccarından iki kişinin geçici olarak mahkemede bulunması gerekir.⁹²

⁸⁸ BOA., *Ayniyat Adliye*, No. 1405 s. 47.

⁸⁹ Mehmed Şevki, *Ta'vin-i Mercî*, İstanbul, 1327, s. 96.

⁹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat Sonrasında Osmanlı Hukukunda Kanun Yolları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bilim Dalı Basılmamış Doktora tezi, İstanbul, 1996, s. 109.

⁹¹ BOA., *Nizâmat Defteri* No. XIV s.404; *Ceride-i Adliye* No. 9 s. 310-311; *Düstur* II. Tertip C. II, s. 180.

⁹² Kazım, *Hukuk-ı Mevzuâ*, İstanbul, 1313, s. 141; Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu, madde 8-13; Nazif Servet, S. Tal'at, *a.g.e.*, s. 11.

Liva Bidayet Mahkemesi

Liva merkezi olan kazalarda bidâyet mahkemesi bulunmaktadır. Liva merkezlerindeki davalar kazalara oranla daha fazla olmasından dolayı liva bidayet mahkemeleri hukuk ve ceza dairelerine ayrılmıştır.⁹³ Liva bidâyet mahkemesi hukuk dairesinde reis-i evvel olarak nâib, ceza dairesinde ise, Adliye Nezareti'nin takrîri ve irâde-i seniyye ile atanan bir reis-i sâni bulunmaktadır.⁹⁴ Liva bidayet mahkemesi hukuk dairesinde, mahkeme reisinin yanı sıra iki aza ve iki aza mülazımı, yine ceza dairesinde de, bir reis iki aza ve iki aza mülazımı görev yapmaktadır. Aza mülazımları, cinayet tahkikatını ve istintakını yürüten azaya yardım etmekle birlikte, mahkeme reisinden alacağı emir üzerine azanın yükümlü olduğu görevleri de yerine getirirler.⁹⁵ Mahkemenin her dairesinde iki kâtip, bir icra memuru ve iki mübâşir vardır.⁹⁶ Ayrıca müdde-i umûmi muavini ve mustantığında bulunması gerekir. Adliye tahsisatının yetersiz olmasından dolayı zaman içerisinde hukuk ve ceza olarak iki daireye ayrılan liva bidayet mahkemelerinin tasarruf amacıyla tek bir dairede birleştirildiği görülmektedir.⁹⁷

Liva bidâyet mahkemesinde bakılan davalar ise şu şekildedir. Öncelikle, liva merkezi olan kazâ sınırı içerisinde meydana gelen davalar bidâyeten, ceza davalarında kabahat türünden olan davalar kesin olarak, cünha türünden davalar ise, kâbil-i istinaf olarak görülmektedir. Hukuk davaları beş bin kuruşu geçerse, bunlar hakkında verilen hüküm için merkez vilayet istinaf mahkemesine müracaat edilerek istinaf-ı dava edilmektedir. Ayrıca liva bidâyet mahkemesi, livaya bağlı kazalarda bulunan bidayet mahkemelerinden kâbil-i istinaf olarak verilen hükümlerin de istinaf merciidir. Kazâ bidâyet mahkemelerinden ceza, hukuk ve ticâret davaları hakkında verilen hükümler kâbil-i istinaf ise, bunların istinafı için doğrudan doğruya merkez vilayete gidilmemektedir. Kazânın bağlı olduğu liva bidâyet mahkemesine müracaat edilerek, liva bidâyet mahkemesi

⁹³ Mehmed Şevki, *a.g.e.*, s. 102.

⁹⁴ Kazım, *a.g.e.*, s. 142.

⁹⁵ *Medrese-i Hukuk*, s. 148; T.M.K. madde 26; Yorgaki, *Teşkilat-ı Mehakim Şerhi*, s. 42.

⁹⁶ BOA., *İrade Meclisi-i Mahsus* No. 3025. Ayrıca bkz. BOA., *Yıldız Esas Defteri*, No. 701 s. 218.

⁹⁷ BOA., *Ş.D.* No. 2539/2.

davayı istinâfen bakmaktadır.⁹⁸ Liva bidâyet mahkemesi istinaf mahkemesi olarak dava göreceği zaman mahkeme heyetinin beş kişiden oluşması gerekir. Örneğin dava ceza dairesini ilgilendiriyorsa, hukuk dairesinden alınan iki aza ile mahkeme heyeti beş kişiden oluşarak istinâfen davayı görmektedir.⁹⁹

Vilayet Bidâyet Mahkemesi

Vilayet merkezleri bir yargı dairesi sayıldığı için bidâyet mahkemesi bulunmaktadır. Liva bidâyet mahkemesi ile aynı statüde olan vilayet bidâyet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerine ayrılmıştır.¹⁰⁰

Dersaadet Bidâyet Mahkemesi

Dersaadet'deki adli teşkilat taşradaki yapılanmadan farklı olarak, Dersaadet (sur içi), Beyoğlu ve Üsküdar olarak üç kısma ayrılmıştır.¹⁰¹ Buna göre, mahkemeler de, Dersaadet Bidâyet Mahkemesi, Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi ve Üsküdar Bidâyet Mahkemesi olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.¹⁰² Dersaadet bidâyet mahkemelelerinde bir reis, iki aza ve her dairesinde birer aza mülazımı bulunmaktadır.¹⁰³ Daire sayılarının taşra teşkilatına oranla fazla olduğu görülmektedir. Dersaadet Bidâyet Mahkemesi, birinci hukuk dairesi, ikinci hukuk dairesi ve bir ceza dairesinden oluşmaktayken, 1886 tarihinden sonra ikinci ceza dairesi ilave edilmiştir. Dersaadet Bidâyet Mahkemesi'inde ikinci ceza dairesinin açılmasının nedeni ise, ceza dairesinin işlerinin artması ve gelen dava evrakının gün geçtikçe birikmesidir.

İSTİNAF MAHKEMELERİ

İstinâf davası, bir bidâyet mahkemesinin gerek vicâhen gerekse gıyâben vermiş olduğu hükme razı olmayan tarafın, bir üst mahkemeye müracaat etmesidir. Hükme razı olmayan taraf müracaatında davanın tekrar görülmesini, verilen hükmün fesh edilmesini veya

⁹⁸ Yorgaki, *Teşkilat-ı Mehakim*, s. 34; Mehmed Şevki, *a.g.e.*, s. 102.

⁹⁹ *Ceride-i Mehakim*, No. 41 s. 321.

¹⁰⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Ateş İstidasi- İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2001, s. 153.

¹⁰¹ Zafer Toprak, " Adâlet Örgütlenmesi" *İstanbul Ansiklopedisi*, I, s. 76-77.

¹⁰² BOA., *Ayniyat Adliye* No. 1377 s. 182.

¹⁰³ Arisdakis Kasbaryan, *a.g.e.*, s.25-26.

ta'dilini talep eder.¹⁰⁴ İstinaf dava talebinde bulunan kişiye *müste'nif*, *müstenifin* hasmuna *müstenif aleyh* denilmektedir.¹⁰⁵ Yani davayı ikinci derecede tetkik eden mahkemelere istinaf mahkemesi denilmektedir.¹⁰⁶ *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*'na göre, vilayet merkezlerinde bir istinaf mahkemesinin bulunması gerekmektedir. Her vilâyet istinaf mahkemesi, vilayete bağlı bidayet mahkemelerinden gelen hukuk ve ticaret ile ilgili kâbil-i istinaf olan hükümleri incelemektedir. Ayrıca, ceza davalarında da cünhaya ait hükümleri istinâfen görmektedir.¹⁰⁷ Vilayet merkezlerinde bulunan istinaf mahkemesi bulunduğu yerin büyüklüğünü göre hukuk ve ceza dairelerine ayrılmaktadır. İstinaf mahkemesinin her bir dairesi bir reis ve dört azadan oluşmaktadır. Azaların ikisi muvazzaf, ikisi fahridir.¹⁰⁸

Taşrada istinaf mahkemesi hukuk dairesine reis-i evvel sıfatıyla nâib başkanlık etmektedir. Ceza dairesine reis-i sâni sıfatıyla Adliye Nezareti tarafından intihâb ve tayin edilen reis-i sâni başkanlık etmektedir. Her istinaf mahkemesinde birer veya ikişer aza mülazımı, gerektiği kadar kâtip ve mübaşir bulunmaktadır. Aza mülazımlarının, mahkemenin yazı işlerine yardım etmek, gerektiğinde azaya vekâlet etmek ve mahkeme reisinden alacağı emir üzerine davaları hülâsa etmek gibi görevleri vardır. Mahkeme reisinin olmadığı durumlarda mahkeme azalarından en kıdemlisi mahkeme reisine vekâlet etmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca her istinaf mahkemesinde müdde-i umûmi bulunmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁴ Mehmed Asım, *a.g.e.*, s. 174.

¹⁰⁵ Şevki, *Sakk-ı Adli Hukuku*, Dersaadet, 1327, s. 11.

¹⁰⁶ Sıddık Sami Onar-Mustafa Reşit Belgasay, *Adliye Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul, 1944, s. 25.

¹⁰⁷ *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*, madde 28-29.

¹⁰⁸ *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*, madde 31-32.

¹⁰⁹ *Medrese-i Hukuk*, s. 138. Ayrıca bkz. *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*, madde 35-36.

¹¹⁰ *Medrese-i Hukuk*, s. 138. Ayrıca bkz. *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*, madde 59.

﴿ ۳۰۲ ﴾

﴿ محاکم نظامیه حفته نظامنامه در ﴾
(مقدمه)

مالک دولت علیه محاکم نظامیه ایکی درجه اعتبار اولمشدر
درجه اولی محاکمی بیدایه درجه ثانیه محاکمی استینافا رؤیت دعوا ایدر

فائمه مطلق مرکزی اولان قضا دره بولنان دعاوی مجلسلری بیدایه ولوا
مرکز لنده بولنان تمیز مجلسلری هم بیدایه وهم استینافا ولایت دیوان
تمیز لری بالکر استینافا رؤیت دعوا به مأمورددر
افراد بیننده قابل تسویه اولان دعاوی بی صلحا بتورمک ایچون هر ناحیه
وقریه ده بر اختیار مجلسی ودعاوی تجارته مخصوص اولوق اوزره
اقتضا ایدن ولایت ولوا قضا مرکز لنده دخی بر محکمه تجارت وارددر

قضا دعاوی مجلسلری به مجلس و دیوان تمیز لک ریاستی نوابه مخولدر

دعاوی و تمیز مجلسلری لنده قطعیا و مجلس و دیوان تمیز لده استینافا رؤیت
اولنان دعوا لک تمیزی دیوان احکام عدلیه به عا ددر
دیوان احکام عدلیه ایله محاکم تجارتک وظایقی نظامات مخصوصه
ایله معین اولدیغندن اشو نظامنامه انردن بحث ایچوب بالکر قضا
دعاوی مجلسلری به الویه تمیز مجلسلریک و ولایت دیوان تمیز لریک وظایقی
واختیار مجلسلریک تسویه دعاوی حفته مرتبه صلاحیتلری بی بیان ایدر

﴿ فصل اول ﴾

(اختیار مجلسلریک تسویه سنه مآذون اولدق لری)
(ماده دأردر)

برنجی ماده اختیار مجلسلری صلحا تسویه اولنه بیله جک دعاوی
حقوقیه بی صلحا تسویه ایدر مرافعه ایله حکما فصل و حصه موقوف
اولان دعوا لک رؤیتنه وقاحت و جنحه و جنایت دعوا لریک مصالحه ایله
﴿ تسویه سنه ﴾

İstinaf mahkemelerinin ayrıldığı dairelere görevleri şu şekildedir; istinaf mahkemesi hukuk dairesi, vilayete bağlı liva bidâyet mahkemelerinden hukuk işlerine ait kâbil-i istinaf olan davaları görmektedir. İstinaf mahkemeleri bidâyet mahkemelerinden gelen her hükmü istinâfen tetkik edemez. Kâbil-i istinaf olan hukuk davaları *Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukukiyye Kanunu*'nun 171, 175, 176 ve 178. maddelerinde belirtilmiştir.¹¹¹ Bu maddelere göre, bidâyet mahkemesinden beş bin kuruş ve daha fazla bir meblağ üzerine ve o miktar kıymette veya senelik beş yüz kuruş ile daha fazla gelir getiren gayrimenkul davaları hakkında verilen hükümler kâbil-i istinafıdır. Bir hükmün kâbil-i istinaf olup olmadığını tayin etmede dikkate alınacak nokta, davacının açtığı davanın miktar veya mahiyetidir.¹¹² İstinaf davasında kanunda bu şekilde sınırlar getirmesi masraf ve tehîr endişesiyledir. Yoksa davanın önemsiz olup olmadığını anlamını taşımamaktadır.¹¹³ İstinaf mahkemesi ceza dairesi ise, vilâyete bağlı livaların bidâyet mahkemelerinden cünha derecesine ait olarak verilen hükümleri istinâfen görmektedir. Vilâyetlerde bulunan istinaf mahkemeleri aynı zamanda cinâyet davalarını da görmektedir. Cinâyet hükümleri istinaf olunamamaktadır. Bu hükümler Temyiz Mahkemesi tarafından incelendikten sonra kesinleşmektedir.¹¹⁴ Ceza davalarında kabahat ile ilgili verilen hükümler kesin olduğu için, yalnız cünha ile ilgili hükümler de istinaf mahkemesine müracaat edilmektedir.¹¹⁵

Adliye teşkilatında yaşanan tahsisat ve elaman sıkıntısı nedeniyle, taşradaki istinaf mahkemelerinde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bazı vilâyetlerde hukuk ve ceza dairelerine ayrılmış olan istinaf mahkemelerinin ceza daireleri kaldırılarak, tek bir daireden oluşturulması yoluna gidilmiştir.¹¹⁶ Bazı vilâyetlerde istinaf mahkemesi bulunmamaktadır. *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*'nunda vilâyet merkezlerinde istinaf mahkemesinin bulunması gerektiği belirtmesine

¹¹¹ Mehmed Şevki, *a.g.e.*, s. 113.

¹¹² *Medrese-i Hukuk*, s. 135.

¹¹³ Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.*, s. 185.

¹¹⁴ M. Adil, *Malumat-ı Hukukiyye*, İstanbul, 1331 s. 148; Mahmud Nedim, *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanunu Şerhi*, Dersaadet, 1301, s.915.

¹¹⁵ Mehmed Asum, *a.g.e.*, s. 165.

¹¹⁶ BOA., Ş.D No. 2510/3.

rağmen, bidâyet mahkemelerinde olduğu gibi uygulamada bazı vilâyetlerde istinaf mahkemesi açılmamıştır. Gerekçe ise, adliye tahsisatının eksikliği ve elaman sıkıntısıdır. Dolayısıyla istinaf mahkemesi olmayan yerlerde istinaf davaları başka bir vilâyet merkezindeki istinaf mahkemesine yönlendirilmiştir.¹¹⁷ 25 Ağustos 1909 (8 Şaban 1327) tarihinde vilayet adliye teşkilatında yapılan düzenlemeyle *teşkilat-ı adliyenin teşkilat-ı mülkîyeye tabi olmadığı* istinaf ve bidâyet mahkemelerinin lüzum görülen yerlerde açılacağı, istinaf mahkemesinin gereğine göre hukuk ve ceza dairelerine ayrılabilceği öngörülmüştür.¹¹⁸

Adli teşkilatta istinaf mahkemelerinin olmasının bir takım yararları bulunmaktadır. Yani Bidâyet mahkemelerinin üstünde istinaf mahkemelerinin yer alması ilk mahkeme reislerini daha titiz ve dikkatli olmaya sevk etmektedir. Bir davanın bir kere ilk mahkemede bir kere de istinaf mahkemesinde görülmesi kararın doğru ve isabetli verilmesini sağlamaktadır.¹¹⁹ Bunun yanı sıra istinaf mahkemesinin Temyiz Mahkemesi'nin işlerini hafiflettiği de gözardı edilemez. Fakat istinaf mahkemelerinin, dava sürecini uzattığı, mahkeme masraflarını artırdığı¹²⁰ gibi zararları göz önüne alınarak istinaf mahkemeleri, 9 Mayıs 1924 (4 Ramazan 1342) tarihli *Mehâkim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâm-ı Muaddel Kanunu*'nun dokuzuncu maddesi ile kaldırılmıştır.¹²¹

Dersaadet İstinaf Mahkemeleri

Taşrada vilâyet merkezlerinde bulunan istinaf mahkemeleri, bazı vilâyetlerde hukuk ve ceza dairelerine ayrılmış, bazı vilayetlerde ise tek bir daireye ayrılmıştır. Dersaadet'de bulunan istinaf mahkemesi ise cinayet, cünha, hukuk ve ticaret olmak üzere dört kısma ayrılmıştır.¹²² Cinayet mahkemesinde bir reis-i evvel diğerlerinde ise bir

¹¹⁷ BOA., *Ayniyat Adliye*, No. 1396 s. 64.

¹¹⁸ BOA., *İrade Kanun ve Nizamât* 1327. Ş. 8 No. 3; BOA., M.V. No. 130/47; BOA., *Nizâmat Defteri* No. XIII s. 127; *Düstur* II. Tertip C. I, s. 665.

¹¹⁹ Faruk Erem, "İstinaf Mahkemeleri" *AÜHFD*, VII/1-2, (Ankara 1950), s. 14.

¹²⁰ Sıddık Sami Onar-Mustafa Reşit Belgasay, *Adliye Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul, 1944, s. 26.

¹²¹ Naci Şensoy, "İstinaf" *İ.H.M.*, XII/4, (İstanbul 1946), s. 1066.

¹²² BOA., *B.E.O. A.AMD* No. 217/41.

reis-i sâni bulunmaktadır. Her dairede reisten başka dört aza bulunmaktadır. Taşra istinaf mahkemeleri ceza kısmı cinâyet davalarını görmekle birlikte, cünha davaları hakkında bidâyet mahkemelerinden verilen hükümleri istinâfen görmektedir. Dersaadet'de bu iki görev ayrılmıştır. Yani Dersaadet İstinaf Cinâyet Mahkemesi, Dersaadet ve Şehremaneti'ne bağlı kazalarda meydana gelen cinâyet davalarını görmektedir. Dersaadet İstinaf Cünha Dairesi ise Dersaadet, Beyoğlu, Üsküdar bidâyet mahkemeleri ile İzmit, Çatalca, Kal'e-i Sultaniye livaları ve Şehremaneti'ne bağlı kazaların bidâyet mahkemelerinden cünha hakkında verilen hükümlerin istinaf yeridir. Dersaadet İstinaf Hukuk Dairesi de aynı mahkemelerden hukuk davaları hakkında kâbil-i istinaf olarak verilen hükümlere bakmaktadır.¹²³

Dersaadet İstinaf Mahkemesi Ticaret kısmı ise, Dersaadet İkinci Ticaret Meclisi'nden berriye ve iflas davaları hakkında hükümlerin istinaf yeridir. Ayrıca, Osmanlı tebasının deniz ticareti ve iflas ile ilgili Dersaadet Bahriye Meclisi'nden verilen hükümlerinin istinaf yeridir. Vilayet ticaret mahkemelerinden umur-ı muhteliteden gayri ahvalde verilen hükümleri de istinafen görmeye yetkilidir. Bunun yanında Dersaadet İstinaf Mahkemesi nezdinde bir de heyet-i ithâmiye bulunmaktadır.¹²⁴

TEMYİZ MAHKEMESİ

Temyiz Mahkemesi'nin görevi, bidâyet ve istinaf mahkemelerinin ilamlarını inceleyerek gereğine göre verilen kararları bozmak veya tasdik etmektir.¹²⁵ Temyiz Mahkemesi kararı bozduğunda ilam yeniden incelenmek üzere kararı veren bidâyet veya istinaf mahkemesine geri gönderilmektedir.¹²⁶ Temyiz Mahkemesi bidâyet ve istinaf mahkemesi gibi bir derece mahkemesi değildir. Yani davanın esasını değil, mahkemenin kararını ve yapılan muhakemenin kanun ve usule uygun olup olmadığını hukuki açıdan incelemektedir.¹²⁷

¹²³ Mehmed Şevki, *a.g.e.*, s. 236.

¹²⁴ Arisdakis Kasbaryan, *a.g.e.*, s. 30-31.

¹²⁵ Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, İstanbul, 1312, s. 61.

¹²⁶ Abdurrahman Adil, *İlamat-ı Temyiziyeden Hal-i Temyiz*, Kostantiniye, 1311, s. 5.

¹²⁷ Nejat Özoğuz, *Temyiz Mahkemesi*, Ankara, 1944, s. 10-11.

Osmanlı Devleti'nde yalnız İstanbul'da Temyiz Mahkemesi bulunmaktadır.¹²⁸ 1879 tarihli *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu* dördüncü bölümünde Temyiz Mahkemesi'nin hukuk ve ceza dairelerinden oluştuğu belirtilmiştir. Zaman içerisinde Temyiz Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinin işlerinin artması üzerine yeni bir dairenin ilave edilmesi ihtiyacı doğmuştur.¹²⁹ Bu nedenle 17 Mayıs 1887(23 Şevval 1304) tarihinde *Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*'nun dördüncü bölümü değiştirilerek, Temyiz Mahkemesi'nde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeyle Temyiz Mahkemesi'ne mevcut olan hukuk ve ceza dairelerinin yanı sıra istida dairesi de ilave edilmiştir.¹³⁰

TİCARET MAHKEMELERİ

Ticaret mahkemelerinin nasıl kurulacağı 1860 tarihli *Zeyl-i Kanun-ı Ticaret*'de açıklanmıştır. Bir yıl sonra hazırlanan 1861 tarihli *Usûl-ı Muhâkeme-i Ticaret Nizamnamesi* ile ticaret mahkemelerinde muhakemenin nasıl yapılacağı da açıklığa kavuşturulmuştur.¹³¹ Ticaret mahkemeleri 12 Aralık 1875'de Ticaret Nezareti'nden alınarak Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır.¹³² Adliye Nezareti ise uygun gördüğü yerlerde ticaret mahkemesi açmıştır. Ticaret mahkemesi bulunmayan kaza, liva ve vilâyet merkezlerinde ticaret ile ilgili bir dava söz konusu olduğunda bidayet mahkemesi hukuk dairesi tarafından bakılmıştır.¹³³

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde diğer nezaretlerin kuruluşu gibi Adliye Nezâreti'nin de kuruluşu, batılılaşma sürecinin bir parçasıdır. Bu süreçte yaşanan değişimden önemli devlet kurumları da payını almıştır. Bu değişimde yerini alan ve en geç kurulan nezâretlerden biri de

¹²⁸ Mehmed Asım, *a.g.e.*, s. 167.

¹²⁹ BOA., *Ayniyat Adliye* No. 1395 s.40. Temyiz Mahkemesi'nin temeli 1868 tarihinde kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'dir.

¹³⁰ Sarkiz Karakoç, *Külliyat-ı Kavanin*, Dosya No. XXIX vesika nr 317; *Mecmua-yı Lahika-yı Kavanin*, İstanbul, 1311 s. 78-80; *Ceride-i Mehâkim*, Nr. 404 s. 4384-4385; *Düstur* I. Tertip C. VIII, s. 853-854, Nejat Özoğuz, *a.g.e.*, s. 23.

¹³¹ "Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi" *Düstur* I. Tertip. C. I, Dersaadet, 1289, s. 780-810.

¹³² BOA., *Sadaret Defteri* No. 2675.

¹³³ Yorgaki, *Teşkilat-ı Mehakim*, s. 6.

Fatmagül DEMİREL

Adliye Nezâreti olmuştur. Çünkü adâlet mülkün temelidir. Dolayısıyla bu alanda yapılacak değişimden tüm toplum derinden etkilenecektir. Bu sebepten dolayı batılı anlamda modern adli teşkilata geçiş oldukça yavaş ve sancılı olmuştur. Çünkü bir kurumu kaldırıp yerine bir öncekinden tamamen farklı bir kurumu getirmek, çok ciddi bir altyapıyı gerektirmektedir. Her şeyden önce yeni bir nezaret kurmak ciddi mali sorunlarla ve elaman sıkıntısıyla karşı karşıya kalmak demektir. Dolayısıyla şer'iyeye mahkemelerinden batılı anlamda modern mahkemelere geçiş bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Yeni kurulan adlî teşkilatı ülke çapında yapılandırmanın çok güç bir mesele olduğu açıkça görülür. Nitekim her yerde Adliye Nezâreti'ne bağlı mahkemeler açılmamış, müstakil adliye binaları tasarlanmış olmasına rağmen, tahsisat sıkıntısı nedeni ile adliyeler hükümet konakları içerisinde hizmet vermek zorunda kalmıştır. Karşılaşılan tüm olumsuzluklara rağmen hukuk birliğine giden yolda önemli adımlar atılmış, bugünkü adlî teşkilatımızın temelleri atılmıştır.

